

Uhrová, Eva

[Helbig, Gerhard. Probleme der deutschen Grammatik für Ausländer]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1973, vol. 22, iss. A21, pp. 148-150

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101127>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

sehr verbreitete, aber falsche Auffassungen beseitigen und bestimmte Probleme unter einem neuen Aspekt sehen kann. Der Verfasser kommt zu dem Schluß, daß eine Sprache gut oder schön sein kann nur in Beziehung dazu, was man ausdrücken will. Man kann daher die Antwort auf die Frage nach der Schönheit der Sprachen nur innerhalb ein und derselben Sprache suchen; man kann z. B. sagen, daß man das Deutsch Rilkes oder Hoffmannsthal's schön findet (diesen Gedanken hat Croce in seiner Ästhetik am klarsten formuliert), nicht aber, daß Goethes Deutsch schöner ist als Voltaires Französisch.

Die Aufsätze *Quelques mots désignant le „langage incompréhensible“* (Charabia, Baragouin etc.) und *Italienisch „zibaldone“* sind etymologische Studien. Die erste befaßt sich mit den Termini, die in verschiedenen (romanischen und auch anderen) Sprachen benützt werden, um eine unverständliche, weil fremde Sprache zu bezeichnen. Die zweite untersucht die bisher unvollkommen geklärte Geschichte des genannten italienischen Wortes.

Mit einem interessanten und aktuellen syntaktischen Problem befaßt sich der Artikel *Zur Syntax der Schlagzeilen in der französischen Presse*. Der Verfasser weist auf die charakteristischen Züge der Schlagzeilen hin — die Kürze und die Klarheit — und analysiert die Mittel, durch die diese Züge gesichert werden. Es sind dies lexikalische Mittel (Synekdoche, Ableitung, Sigel-Worte), hauptsächlich aber syntaktische Mittel: die Bevorzugung bestimmter Zeiten und Modi des Verbums sowie bestimmter Präpositionen, die Ellipse, die Apposition und die nominale Konstruktion. Es wäre interessant, die Sprache der Schlagzeilen einer vergleichenden Studie zu unterziehen, um festzustellen, welche Tendenzen allgemein sind und welche Aspekte in verschiedenen Sprachen unterschiedlich sind. So würde es sich wahrscheinlich herausstellen, daß in den slawischen Sprachen die Tendenz zum nominalen Ausdruck weit nicht so stark ist wie in den romanischen oder in den germanischen Sprachen; der Präsenz Indikativ findet in den Schlagzeilen der slawischen Sprachen nicht so eine breite Anwendung wie im Französischen oder Deutschen usw.

Die umfangreiche dialektologische Studie *Die Mundart von Sant Oreste* berichtet über die Erforschung der Mundart eines Dorfes, das durch seine geographische Lage, seine ökonomische Situation und die Verhältnisse weitgehend von seiner Umgebung isoliert blieb und daher bis zum ersten Weltkrieg seine altertümliche Mundart bewahrte, die sich von der der umliegenden Dörfer deutlich unterschied; seit dieser Zeit wird jedoch diese Mundart durch das Stadtrömische und die Schriftsprache allmählich verdrängt.

Vier Aufsätze sind der rumänischen Sprache gewidmet. In dem kurzen Artikel *De la „latinité“ du roumain* weist der Autor darauf hin, daß in Rumänien das Problem der „latinité“ andere Aspekte aufweist und von größerer Bedeutung ist als in der westlichen Romania. In *Über das „Nachleben“ phanariotischer Gräzismen im Rumänischen* legt der Autor eine Untersuchung vor, zu der er durch die Lektüre des Buches von Ladislav Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes* (Budapest 1939) angeregt wurde. *Zur griechisch-rumänischen Symbiose in der Phanariotenzeit* ist eher eine kulturhistorische als eine linguistische Abhandlung über die Voraussetzungen der Sprachmischung im Rumänischen der Phanariotenzeit. In *Interjections, onomatopées et système linguistique, à propos de quelques exemples roumains* untersucht der Verfasser das System der rumänischen primären Interjektionen im Vergleich zu denen des Französischen und des Italienischen.

Die letzten drei Aufsätze: *L'emploi de langues étrangères comme procédé stylistique, Fremdsprachige Einsprengel in der Dichtung* und *Zur Motiviertheit fremdsprachiger Einsprengel in mittelalterlichen Dichtungen* befassen sich mit dem Phänomen der Sprachmischung in literarischen Werken. Sie stützen sich auf ein reiches Material, das vom Altertum bis zum 19. Jahrhundert reicht, sucht der Autor die Hauptmotive, die zur Verwendung von fremdsprachigen Einsprengeln in literarischen Werken führen.

Eva Spitzová

Gerhard Helbig: Probleme der deutschen Grammatik für Ausländer. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1972.

S tímto názvem vyšla práce autora řady gramatických a metodických studií soustředěných zejména v časopise Herderova institutu *Deutsch als Fremdsprache*. Helbig si touto prací vytvářel teoretické předpoklady k zpracování pozdějšího souhrnného popisu gramatické stavby německého jazyka (G. Helbig — J. Buscha, *Deutsche Grammatik*, Leipzig 1972), s nímž se nepochybně seznámí i germanisté u nás. Z toho důvodu a dále také proto, že ve studii *Probleme der deutschen Grammatik* nejde jen o sporné otázky německé gramatiky, považujeme za účelné poukázat na postup, jaký autor při řešení některých závažných problémů volí.

Problémy německé gramatiky jsou podle Helbiga především tam, kde se jazykový jev brání explicitnímu popisu, kde není symetrie mezi tvarem a funkcí (formou a významem), kde zatím

neexistují vyčerpávající pravidla, na jejichž základě by cizinec mohl tvořit a interpretovat správné výpovědi. Podle Helbigova názoru se gramatika může postupně těchto bílých míst zbavovat, může se stát gramatikou „rezultátovou“ (na rozdíl od gramatiky „problémové“, která obsahuje pravidla fíkájící cizincům bez jazykové kompetence málo). V první řadě se však musí oprostit od neúplných konstatací a směřování nesouměřitelných jazykových rovin při výkladu jevů. Hlavním vodítkem pro explicitní vymezení určitého jazykového jevu jsou pro Helbiga syntaktické vlastnosti jevu (funkce ve větě, distribuce). Přitom nejde o mechanickou aplikaci některých formalizujících koncepcí (např. distribuionalismu). Vždy se současně bere v potaz sémantický (a komunikativní, kognitivní v širším smyslu) komponent. Helbigovi jde o to, aby sémantická kritéria zapojil do popisu určitého jevu tak, že by spolu se syntaktickými tvořila celistvý a vzájemně se předpokládající a doplňující „algoritmus“ pravidel (srov. níže postup při členění adjektiv).

V intencích tohoto přístupu podrobuje Helbig rozboru čtrnáct problémových okruhů (tvoří jednotlivé kapitoly publikace): modální slovesa, systém časů, slovesný rod, druhy slov, větné členy, větné typy, vedlejší věty, pomocná slovesa, neurčité tvary slovesné, negaci, částice, členy, adjektiva.

U modálních sloves rozlišuje Helbig jejich významy hlavní (např. vyjádření schopnosti, možnosti), vedlejší (vyjádření domněnky), syntaktické (např. užití při uvozování vedlejší věty), užití v nepřímé řeči (*Er hat mir gesagt, ich möge ihm schreiben*). Distribuční rysy jednotlivých sloves vyjadřuje tabulka, z níž je možno odvodit i zákonitosti, které použitím různých modálních sloves ve větě vznikají (např. v nepřímé řeči se využívá sloves *sollen, mögen*; slovesa *wollen, mögen* dovolují užití vedlejších vět s *daß*, jiná modální slovesa ne; všem modálním slovesům je společné, že nepřipouštějí ve svém okolí formativ *zu*, vztahují se k infinitivu, který může mít u sebe objekt a příslovečné určení).

Kromě modálních sloves slouží k vyjádření modalit i jiné prostředky (modální pole). Helbig podává jejich výčet, podrobněji se zabývá konjunktivem. Polemizuje s Flämigem, který proti vývodům starších gramatik, že totiž různé časové tvary konjunktivu vyjadřují časové významy, hledá zdůvodnění rozdílnosti tvarů v modalitě. Helbig však kromě modálního významu konjunktivu vidí i temporální rozdíly mezi oběma konjunktivy, naopak právě ty vyzdvihuje jako obligatorní. Fakultativnost, sekundárnost modální funkce je patrná i z toho, že např. nepřímá řeč není charakterizována jen konjunktivem, ale také jinými jazykovými prostředky: spojkami, změnami slovosledu atpod. Na tuto sekundárnost, redundandnost konjunktivu jako modálního prostředku ukazuje i tendence nahrazovat jej modálními slovesy.

V úvaze o časovém systému Helbig na základě polemiky s německými gramatiky (Jung, Flämig, Gelhaus, Baumgärtner) odmítá tradiční rozlišení šesti základních časů s jasně ohraničeným významem a kalkuluje s třemi časovými rovinami, tj. s tzv. *Sprechzeit, Aktzeit, Betrachtzeit* (pojetí Baumgärtnerovo), jako východisky při posuzování časových relací. Celý temporální systém by kromě časových tvarů (forem) tvořily také další lexikální kontextové elementy, takže objektivní klasifikace libovolné výpovědi z hlediska času by byla možná až z posouzení všech dílčích komponentů (a vztahů mezi nimi). Z toho vyvozený mechanismus pravidel by také umožnil stanovit, kdy má být ten či onen časový tvar zařazen.

V oddíle o slovesném rodě kritizuje Helbig nesprávnost pravidla, že všechna tranzitivní slovesa mohou mít průběhové pasivum. Nemohou je mít např. slovesa *haben, bekommen, erhalten, kosten* aj. Bylo by účelné tato slovesa zařadit do speciální skupiny tzv. *Mittelverben*, a to i proto, že se vyznačují i dalšími společnými rysy: nepřijímají volně adverbia (*Er liest fleißig das Buch × Das Buch kostet fleißig 3 Mark*). Nedůsledná jsou doposud pravidla pro tvoření neosobního pasiva (není vyjádřen přesně ani pojem).

Mezi problémy mluvnice nemohl nechat Helbig nepovšimnutou oblast slovních druhů a také obsah pojmu větné členy. I zde dochází k směřování různých rovin při vymezení jednotlivých větných členů. Na příkladu atributu, který může být transformován v subjekt nebo objekt (*navštíva přítele — přítel navštíví X./X navštíví přítele*) a který je moderní logikou chápán jako potenciální predikát (*Das interessante Buch/Das Buch ist interessant*), se ukazuje neurčitost jeho hodnocení jako samostatného větného členu. Podle Helbiga lze také těžko udržet dokonce dosavadní chápání větného jádra (základní větné dvojice). I věty, které mají formálně jak subjekt, tak i predikát mohou být neplnohodnotné, neúplné (*Prag liegt...*). Co je však nepochybné, to je relační charakter větných členů, z čehož reziduuje nutnost zkoumat větné členy ve čtyřech rovinách (syntaktická povrchová struktura, morfologická reprezentace, syntaktická hloubková struktura, sémantická rovina). Jen formální vyčleňování určitých struktur (např. „*structural meanings*“ u Frieše), jimž se připisují v poměru 1 : 1 určité „obsahy“, není nic jiného než pouhé vnější nalepování sémantických etiket.

Také v problematice větných typů (modelů) je mnoho sporných míst. Schůdné řešení

pravděpodobně otvírá teorie valence, protože schopnost slovesa řídit různé další složky formující větu (aktanty) je přístupna klasifikaci. Předpokladem správného postupu je precizně formulovaný pojem valence, a to jako syntaktického fenoménu, zahrnujícího rozlišení tzv. obligatorních a fakultativních aktantů a tzv. volných údajů.

Helbig takto vyvozuje 10 základních modelů, odvozených na základě kvantitativní valence slovesa. Tyto modely musejí být dále specifikovány do submodelů na podkladě kvalitativním. Tak např. model představovaný větou, kde sloveso „váže k sobě“ tři aktanty (*Er stellt die Blumen auf den Tisch*), má 9 submodelů (Snom-Sacc-Sdat: *Der Hund brachte dem Mann eine Verletzung bei*, Snom-Sacc-AdvS: *Erna legte das Buch auf dem Tisch* atd.). Zatímco tedy kvantitativní valenci se rozumí počet aktantů, kvalitativní valence vyjadřuje jejich druh.

Částice tvoří v němčině uzavřenou skupinu asi 40 lexémů. Pro jejich bližší identifikaci nestačí jen kritérium spojitelnost \times nespojitelnost s jinými prvky, ale je nutné je také sémanticky rozřadit. Přitom je žádoucí se vyvarovat směšování objektivních a subjektivních kritérií a zdůrazňování jediného znaku (např. emocionality). Jako objektivní znaky se rýsují: identifikace (*also, doch, ja, schon...*), ohraničení (*nahezu, ganz, ziemlich...*), zesílení (*noch, auch, sogar...*), zeslabení (*zwar, wohl...*) aj. Podle subjektivních kritérií lze lišit skupiny s významem pochybnosti (*bloß, doch...*), přání a pobídky (*erst, schon...*) atd.

Nejednotnost v pojetí členu začíná už jeho uznáváním nebo neuznáváním za slovní druh. Jednoznačný soud je podmíněn jen důsledným syntaktickým hodnocením. Na základě permutací a substitučních zkoušek se dá člen zdůvodnit jako třída slov, která stojí vždy před substantivem nebo adjektivem, v rodě, čísle a pádě se shoduje s příslušným substantivem, jen s tímto substantivem je permutabilní, ve stejném syntagmatu nemůže před ním stát jiné slovo této třídy. Na základě této definice je nutno podat přehledný systém pravidel, která by cizinci umožňovala správný výběr členů. Diferenciace členů podle hledisek určitost \times neurčitost, jednotlivost \times obecnost není zcela správná, nedostačuje.

Adjektiva shrnují někteří lingvisté pod jeden pojem s adverbii (Erben), nebo je chápou zvlášť (Admoni). Helbig vypočítává k vystižení jejich charakteristiky tato kritéria: syntaktické hledisko atributivního nebo predikativního užití, syntaktický rys distribuce, morfologický znak flektivnosti, morfologický znak stupňovatelnosti. Vyčlení-li se s přihlédnutím k těmto kritériím odpovídající skupiny adjektiv, ukáže se, že to dává předpoklady i k jejich sémantickému seskupování uvnitř jednotlivých souborů. (Tak např. uvnitř skupiny adjektiv, která nelze ohýbat, se vyděluje soubor adjektiv vyjadřujících barvy: *lila, rosa, beige...*)

Helbigova analýza problémů německé gramatiky vychází z kritického přístupu k dosavadním poznatkům. Všude tam, kde se ztotožňuje s postupem obecně přijímaným, využívá ho jako základu pro svůj popis, snaží se však pokračovat tak, aby podal nástin co možná nejuplněji explicitního výkladu jevů. Helbigovi nešlo o detailní, vyčerpávající popis. Jak sám uvádí, chtěl předložit jakousi mezibilanci, tj. zachycení stavu mezi dosavadní úrovní poznání a perspektivním zpracováním problému. To je důležité si při studiu *Probleme der deutschen Grammatik* uvědomit, jinak by se jednotlivé oddíly knihy mohly jevit jako neuzavřené, a to zvláště v těch závažných místech, kde se od syntakticko-lexikální charakteristiky jevů přechází k interpretaci sémantické.

Helbigovo pojetí sporných otázek gramatiky vnucuje konfrontaci s pracemi současných lingvistů, kteří se zabývají shodnou tematikou (srov. např. pohled na obecné významy časových tvarů ve studii A. V. Bondarka, *Grammatičeskaja kategorija i kontekst*, Leningrad 1971, některé nové pohledy na modalitu např. v práci M. Grepl, Z. Masařík, *Zum Ausdruck der voluntativen Modalität im Tschechischen und Deutschen*, Bulletin Institutu prekladatelstva a tlumočnictva, Univerzita 17. Novembra, Bratislava 1971, str. 17–33, koncepce vedoucí k vymezení slovních druhů za základě komplexnosti znaků (B. Havránek) atpod.).

Ať už taková konfrontace povede k jakýmkoliv závěrům, a to i pokud jde o praktickou didaktickou aplikaci (srov. např. problém, jak bude možno navrhovaná podrobná a komplikovaná pravidla fungování gramatických jevů začlenit do omezeného gramatického učiva), nelze Helbigovi upřít, že se svou knihou organicky řadí do celkového kontextu dnešního průzkumu gramatického systému němčiny v NDR, jehož dominantním rysem je stále dokonalejší poznávání komunikativní a kognitivní funkce jazyka.

Eva Uhrová